

Bírálat

Varga Zsuzsanna: Modelltranszferek keletről és nyugatról: mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon 1949–1989

című akadémiai doktori értekezéséről

Varga Zsuzsanna terjedelmes értékezése minden kétséget kizáróan alapműnek számít a huszadik század második feléről írt munkák között. A dolgozat egyrészt a szerző sokéves munkásságának az összefoglalása, másrészt negyven év mezőgazdasági termelőszövetkezet történetének a monografikus igényű feldolgozása. A szerző tiszteletet érdemlő módon felvállalta, hogy olyan témáról és korszakról készítsen koncepciózus és részletekben gazdag elemzést, amelynek az értékelése mai napig nem csupán a tudományos, hanem a politikai viták tárgya is. Varga Zsuzsanna munkája mértéktartó és kiegyensúlyozott tudományos teljesítmény. Megállapításait, összegzéseit minden esetben következetesen bemutatott érvek, hivatkozások, szövegrészletek támasztják alá.

Az értekezés módszerei sokrétűek: a levéltári források, dokumentumok, jegyzőkönyvek, politikai kiadványok feldolgozása, történeti statisztikai elemzések, a sajtóforrások és a szerző által készített interjúk gazdagítják a szerző módszertani eszköztárát. A szerző sikeresen ötvözte a különböző módszereket elemzése során. A szöveg világos, jó stílusban megírt munka.

Összességében Varga Zsuzsanna értékes művel járult hozzá a huszadik századi történelem alaposabb megismeréséhez. Dolgozata számos részletében új kutatási eredményeket közöl, és magas színvonalon mutat be egy negyven éven átívelő történeti folyamatot. Az értekezés alapján kétséget kizáróan javaslom, hogy Varga Zsuzsanna elnyerje az MTA doktora címet.

Fogalmak

A dolgozat pontosan azonosítja, hogy a korszakkal foglalkozó munkák nagyobb részében egymásnak ellentmondó értékelések jelentek meg, amelyeket Varga Zsuzsanna a sikertörténet és illetve a zsákutca ellentéppárral jellemez. Ahogy a szerző írja, mindkét korszakértékelés tartalmazza a valóság elemeit, de önmagában egyikőjük sem igazán alkalmas a történeti folyamatok tudásunk szerint teljességre törekvő értékelésére. A két álláspont ellentmondásainak a meghaladására a szerző a modelltranszferek (keleti-szocialista, nyugati-kapitalista) elemzésének a módszerét választotta. A transzferek kutatása nemzetközi trend, a dolgozat ezt pontosan kifejti.

A dolgozat első fejezete a transzfer első modelljének a sztálini kolhozmodellnek, és a szocialista országok mezőgazdasági szektoraiban is végrehajtott szovjetizálásának a leírását tartalmazza. A szerző történeti, leíró módszert választott a kolhozmodell bemutatására viszont egy összegző, valóban a modell egészét és elemeit is elemző alfejezet hiányzik innen, mert a szovjet kolhozmodellhez hasonlítva értékelhető a transzfer sikere vagy eredménytelensége. A modell összegző leírása hiányzik, bár annak összes lényeges eleme fellelhető a szövegben. A kolhoztörvény részletei nem helyettesítik a modell leírást.

A másik transzferált modell leírása még inkább hiányzik. Ennek valószínűleg az is oka, hogy a nyugatról átvett szervezési és technológiai elemek nem egy minta országból származtak, mint ahogy a szovjet kolhoz modell esetében történt. Mit is tudunk meg a magyar agrárium nyugati nyitásáról? Át- és megvettek tenyészállatokat, nemesített vetőmagot, növényvédelmi eljárásokat, nyugati országokban kifejlesztett gépeket, technológiákat, szervezési és irányítási módszer elemeket, de módszereket nem, mert a hatalom teljes szerkezete az államszocializmus keretei közé nem volt átültethető. De ez nem teljesen modelltranszfer, hanem agrártechnikai, technológiai nyitás, hiszen a rendszer alapelemeit, többek között a tulajdon- és hatalmi viszonyokat, nem változtatta meg, szemben a kolhoz modell erőszakos elterjesztésével.

Ezeknek a fogalmi problémáknak a feloldását segítené magának a modelltranszfernek a meghatározása, ami nem történt meg. Minek és milyen mértékű átvétele tekinthető modelltranszfernek? A nyugati nyitás története és különösen politikatörténete igen magas színvonalon megírt része a dolgozatnak, de a modelltranszfer elemzése az előbbiektől miatt részben hiányos.

A bíráló következő kérdése, hogy a kolhoz modell transzfere, majd a nyugati nyitás eredménye egyfajta magyar agrármodell kialakulását eredményezte e, amelynek létrehozását a magyar politikai vezetés és agrárlobbi, egyébként az értekezésben nagyon gazdagon adatolt, belső vitái és hatalmi harcai segítettek elő? A válasz nem derül ki, bár annak összeállításához Varga Zsuzsanna tulajdonképpen a legfontosabb részleteket összegyűjtötte és meg is írta. A mezőgazdasági szövetkezetek történetének összegzése, végső soron állásfoglalás arról, hogy létezett e magyar agrármodell, hiányzik a dolgozat végéről. A bíráló tudatában van annak, hogy az intellektuális mérleg megvonását többek között az is nehezíti, hogy e történet még nem feltétlenül zárult le 1990-el és a kilencvenes évek elejének privatizációjával.

Módszer és szemlélet

Varga Zsuzsanna értekezése történettudományi munka, forrásai multidiszciplinárisak abban az értelemben, hogy több tudományág közzétett eredményeit is felhasználja. Maga a mű azonban nem multidiszciplináris, ami nem kritikai megjegyzés. Végeredményben a szövetkezetek politikatörténetét kapjuk, ennek a részletei bontakoznak ki négyszáz oldalon keresztül. Kivételesen informatív és jól megírt anyag ez, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy mindahhoz, ami a politikai mezőben történt a mezőgazdasági szövetkezetek kapcsán és körül mintegy illusztrációként társulnak a társadalomtörténet, életmódtörténet információi. Mindez természetesen tükrözi a hatalmi intervenció(k) elsődlegességet a magyar agrártörténetnek ebben a szakaszában is, ugyanakkor a parasztság sokoldalúan feldolgozott társadalomtörténete szükséges lenne a modelltranszfer értékeléséhez és a kor megértéshez. Az értekezés közli a például a paraszti ellenállás egyes tényeit, de az alap mégis a politikatörténeti közelítés. A modelltranszfer elemzéséhez más diszciplínák eredményeinek kiterjedtebb használata segítséget adhatott volna (például Meurs 1999, Szelényi 1988, Granberg at al 2001, Starosta at al 1998).

Arányok és hangsúlyok

A dolgozat nyolc nagyobb fejezetből áll. Öt fejezet az ötvenes és hatvanas évekről szól, két fejezet a hetvenes és a nyolcvanas évekről. Ez egyfajta tartalmi aránytalanságot tükröz, aminek nyilvánvalóan köze van az egyes korszakok feldolgozottságához. A történet végéhez, 1989-hez közelítve elhalványodik az elemzés ereje, a nyolcvanas évekre 20-30 oldal jut,

pedig az a korszak nem kevésbé izgalmas a szövetkezetek átalakulási modelljeinek a megítélése szempontjából.

A szovjet kolhozmodellről szóló fejezetből, ahogy erre korábban utaltam is, hiányzik a modell összefoglaló leírása. A vonatkozó jogszabályok ismertetése ezt nem pótolja. A szovjet politika- és ideológiatörténettel foglalkozó fejezet ebben a formában megítélésem szerint egyrészt rövid a téma súlyához képest, másrészt hosszú, mert nem a kolhoz modellt írja le, hanem inkább a keletkezéstörténet összefoglalását. Ehhez pedig a 24 oldal nem elég. A nyugati modell értelmezéséről pedig tulajdonképpen nem sokat tudunk meg.

Egyfajta aránytalanságnak gondolom, hogy a nyugati modelltranszfer egyik legfontosabb eleme vagy kísérőjelensége, a piaci és önellátásra termelő családi vagy családi méreteket meghaladó magángazdaságok problematikája nagyon kevés figyelmet kap a témáról szóló művek sokasága ellenére. A mezőgazdasági érdekképviselőkben végbemenő generációváltás hatásának az értékelése is a lehetőségek alatt marad. A nagy agrárpolitikus nemzedék méltó emléket kap az értékezésben, de képviselői közül a hatvanas, hetvenes évek fordulóját, közepét követően már alig politizálnak aktívan. A mezőgazdasági érdekvédelem ennek ellenére hatékony marad, főszereplőinek tevékenységéről viszont sokkal kevesebbet közöl a dolgozat. Még egy generációváltás történik a nyolcvanas évek végén, amely alighanem nagy jelentőséget kap a korszak végének agrárveszteségeiben. A szövetkezeti vezetőkre vonatkozó kutatások eredményeiből kevés került át a dolgozatba. Nagyobb figyelmet a hetvenes évek szövetkezeti vezetők elleni perek kapnak, pedig a helyi hatalom szerkezete, a közvetlenül a termelésben dolgozók szakismeretei egyértelmű feltétlét jelentették a nyugati nyitás sikerének.

A dolgozatban több, elsősorban politikatörténeti, kitekintés is szerepel más szocialista országok agrárviszonyaira. Ezek szervesen illeszkednek a magyar agrárpolitika-történet elemzésébe. A modelltranszfer értékeléséhez viszont talán több nemzetközi, és nem csak a szocialista országokkal történő összehasonlítás nagyobb segítséget adhatott volna.

Összegzés

A kritikai megjegyzések azonban kevésbé érintik Varga Zsuzsanna munkájának alapvető értékeit. Számos új kutatási eredményt felmutató, alapos munka született, amely még a korszak kutatói számára is sok újdonságot közöl, Megkerülhetetlen mű a huszadik század

második felének magyarországi történetéről. A bíráló ezúton gratulál a szerzőnek és értékezését minden szempontból elfogadásra ajánlja az MTA doktora címről döntést hozó bizottságnak.

2015. május 3.

Kovách Imre

az MTA doktora

tudományos tanácsadó, MTA TK SZI

egyetemi tanár, DE